

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Tomáš Kapal

Politická kultura v příbězích

Bakalářská práce

Praha 2016

Autor práce: **Tomáš Kapal**

Vedoucí práce: **Mgr. Miroslav Grznár**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2016**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

KAPAL, Tomáš. *Politická kultura v přiběžích*. Praha, 2016. 50 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Miroslav Grznár.

Rozsah práce od úvodu po závěr: 65 049

Anotace (abstrakt)

Bakalářská práce „Politická kultura v přiběžích“ se zaměřuje na jev politické kultury tak, jak ji původně definovali Almond a Verba. Východiskem této práce jsou kvantitativní výzkumy na téma politické kultury provedeny jak Almondem a Verbou, tak navazující výzkumy včetně těch, které probíhaly na území České republiky. K tomuto účelu posloužilo deset hloubkových polostrukturovaných rozhovorů s respondenty, kteří vyrůstali během komunistického režimu na území bývalého Československa. Rozhovory byly zaměřeny na vnímání komunistického režimu a roku 1989, transformace a současnosti. Respondenti v nich hodnotí své vnímání politické a společenské situace ve zmíněných obdobích, vyjadřují se ke své politické aktivitě a své životní situaci v průběhu daných období. Práce si klade za cíl na základě těchto dat prozkoumat, jak vyrůstání za komunistického režimu, Sametová revoluce a následná transformace ovlivnily postoje respondentů k současné politické situaci a jaký mají vliv na jejich politickou kulturu. Na základě analýzy vyšlo, že v průběhu trvání komunistického režimu převládaly poddanské postoje politické kultury, krátce po Sametové revoluci u respondentů byly zaznamenány zvýšené participační postoje, které se na základě zklamání z politické situace v období transformace postupně přeměnily v odcizené postoje v kombinaci s participačními. V závěru interpretace je k diskuzi nabídnut koncept Sametové revoluce jako kulturního traumatu tak, jak ho definoval Piotr Sztompka.

Abstract

This thesis „Political culture in narratives“ aims at the phenomenon of Political culture as defined by Almond and Verba. The basis of this thesis are researches on Political culture by Almond and Verba and other authors who have done researches on this topic including political culture researches done within context in the Czech Republic. The research in this thesis is based on ten semi-structured qualitative interviews with informants, who grew up during the communist era in former Czechoslovakia. Interviews aimed at informants' experiences during the communism era, Velvet revolution, economic transformation and present day. Informants evaluate their understanding of political situation during mentioned eras, their political activity and their life situation. The thesis aims on behalf of this data to discover how growing up during communist era, Velvet revolution and economic transformation influenced informants' political attitudes and how it influenced their political culture. It was discovered that during the communist era subject political culture dominated. This changed right after Velvet revolution, when participant attitudes dominated. After the series of disappointments in political situation during the economic transformation, informants showed anomie attitudes combined with participant ones towards their political culture. Velvet revolution as the potential culture trauma as concept defined by Piotr Sztompka is shown at the end of interpretation.

Klíčová slova

politická kultura, komunismus, Sametová revoluce, kulturní trauma, Česká republika, Československo

Keywords

political culture, communism, Velvet revolution, cultural trauma, The Czech Republic, Czechoslovakia

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Tomáš Kapal

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Miroslavu Grznárovi za vedení mé práce, dále mé rodině a přátelům za trpělivost a podporu, jmenovitě pak Tereze Martínkové a Janě Lejčkové za pomoc s nalezením motivace ve chvílích, kdy byla nejvíc potřeba.

Projekt bakalářské práce

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut sociologických studií

Předpokládaný název práce:

Vliv příběhů na českou politickou kulturu

Autor: Tomáš Kapal

Konzultant: Mgr. Miro Grznár

Úvodní vymezení tématu

Se souslovím „politická kultura“ se setkáváme velmi často. Nežřídka s velmi negativním zabarvením ve smyslu, že v České republice je úroveň politické kultury velmi špatná či že politická kultura v České republice neexistuje. Ve své práci bych se chtěl zaměřit na vliv příběhů na Českou politickou kulturu. Konkrétněji na to, jaké mají lidé individuální nazírání a práci s kulturou, ke které dochází při rekonstrukci biografických vyprávění z období minulého režimu, před a po Samotové revoluci a transformace, s přesahem k aktuálním politickým tématům.

Cíle práce

Cílem této práce je zaměřit se na biografická vyprávění lidí, kteří se narodili, vyrůstali a žili za minulého režimu. Budu se snažit zjistit, jakým způsobem konstruují svá vyprávění, jaké kulturní nástroje v podobě rámců, tématické selekce, preference výrazů hodnotících či snažících se o odstup používají a jak tyto nástroje ovlivňují jejich nazírání na současná témata a jak ovlivňují jejich politickou kulturu.

Výzkumné otázky

Jak rodina, příbuzní, přátelé a kolegové ovlivňovali vztah k minulému režimu? Jak tyto sociální vazby ovlivnily vypravěčovu míru spolupráce s režimem?

Jakým způsobem hodnotí vypravěči společenské a politické změny v období transformace?

Jak vypravěči rekonstruují podobnosti a odlišnosti minulého režimu od současnosti?

Jak aktivní zkušenost s politickou aktivitou či její absence ovlivňuje vztah k současnému politickému dění?

Jakým způsobem vypravěči formulují podobnosti a odlišnosti mezi minulým režimem a současností?

Způsob zpracování a metodologie

V teoretické části práce se budu věnovat teoretickým východiskům a vymezení politické kultury. V praktické části se budu věnovat samotnému výzkumu.

Výzkum bude proveden metodou narativní analýzy polostrukturovaných rozhovorů, při které budu vycházet z teorie vyprávění Paula Ricouera. Tyto rozhovory jsou již sebrány, aktuálně jich je 34. Rozhovory byly realizovány týmem výzkumníků s

jejich rodinnými příslušníky, kteří zažili minulý režim (typicky rodiče a prarodiče). Budu vycházet z interpretativního vymezení politické kultury a držet se historizující definice kultury, tedy studia významů oproti studiu příčin a následků. Na kulturu budu pohlížet jako na symbolické nástroje orientace v realitě a konstrukce a předávání životní zkušenosti.

Předpokládaná struktura práce

1. Úvod
2. Teoretická východiska
3. Metody
4. Deskriptivní část
5. Analytická část
6. Závěry

Základní literatura

Berger, P. L. Luckmann, T (1999). *Sociální konstrukce reality*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury

Červenka, J. (2009) *Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění*. Naše společnost, vol. 7(2), pp. 3 – 15.

Fidelius, P. (2002) *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda

Geertz, C. (2000) *Interpretace kultur*. Praha: SLON

Giddens, A. (2003) *Důsledky modernity*. 2. edice, Praha: SLON

Habermas, J. (2000) *Strukturální přeměna veřejnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia

Hájek, M. a kol. (2012) *Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámeček*. Sociologický časopis. vol. 48(2), pp. 199-223

Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál

Holý, L. (2001) *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha: SLON

Klicperová-Baker, M. Feierabend, I. K. a kol. (2007) *Demokratická kultura v České Republice: Občanská kultura, étos a vlastenectví ze srovnávacího pohledu*. Praha: Academia

Marada, R. (2000) *Étos, zájmy dispozice: o sociálních zdrojích občanství*. Sociologický časopis, vol. 36(4), pp. 387-414

Ricoeur, P. (2001) *Čas a vyprávění I*. Praha: OIKOYMENH

Strauss, A. Corbinová, J. (1999) *Základy kvalitativního výzkumu*. Bozkovice: Albert.

Skovajsa, M. (2006) *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolínium

Vajdová, Z. (1996) *Politická kultura – teoretický koncept a výzkum*. Sociologický časopis. Vol. 32(3), pp. 339-351

Vajdová, Z. Stachová, J. (2005) *Politická kultura české populace v regionálním rozměru*. Sociologický časopis/Czech Sociological Review. Vol. 41(5), pp. 881–901

V Praze dne

Konzultant:

Student:

Podpis:

Obsah

Obsah	1
Úvod.....	1
1. Teoretická část	2
1.1. Politická kultura.....	2
1.1.1. Výzkum politické kultury na českém území	5
1.2. Kulturní trauma	7
2. METODOLOGIE	9
2.1. Pozadí výzkumu.....	9
2.2. Výběr metody	9
2.3. Výběr respondentů	10
2.4. Sběr dat	11
2.5. Popis vzorku.....	14
3. Analytická část.....	19
3.1. Komunistický režim	19
3.1.1. Zkušenosti s komunistickým režimem a jeho vnímání	19
3.2. Revoluční události v roce 1989	20
3.2.1. Účast na demonstracích	20
3.2.2. Vnímání Sametové revoluce	22
3.3. Transformace.....	24
3.3.1. Sametová revoluce a následná transformace jako zdroj zklamání.....	24
3.4. Současnost.....	27
3.4.1. Hodnocení současné situace	27
3.4.2. Participace a vnímání politické situace	28
4. Interpretace zjištění	30
4.2. Postoje politické kultury	30
4.3. Sametová revoluce jako kulturní trauma	32
Závěr	34
Použitá literatura	35
Seznam příloh	37
Přílohy.....	38

Úvod

Politika a politická situace se dotýká každého z nás. Když se řekne politická kultura, každý si pod tímto pojmem něco vybaví. Stejně se v současném českém mediálním a společenském diskurzu vyskytuje jako silné téma komunismus. K Sametové revoluci došlo z historického hlediska poměrně nedávno a většina lidí, pokud toto období přímo nezažila, má ve své rodině někoho, kdo ano. Výzkumů na téma politické kultury proběhlo od jejího definování Almondem a Verbou v roce 1989 několik. Jejich výzkum na toto téma se několikrát replikoval a to i na území České republiky, které jimi definované typy politické kultury rozvíjely, jednalo se však vždy o dotazníková šetření.

Stejně tak je komunistický režim v bývalém Československu téma, která je stále v současném společenském diskurzu silné. Z historického hlediska to není tak dávno, co proběhla Sametová revoluce a došlo ke změně režimu. Proto jsem se ve své práci rozhodl zaměřit na respondenty, kteří zažili komunistický režim a budu se snažit porovnat zjistit, jak prožívali a vnímali minulý režim, revoluční události v roce 1989 a následné transformace a jak vnímají současnou politickou situaci. Tato data se pak budu snažit porovnat s již existujícími výzkumy na téma politické kultury podle Almonda a Verby a dalších autorů, kteří rozvíjeli jejich koncept.

Cílem práce je představit výše zmíněné výzkumy politické kultury a porovnat je s poznatky získanými od výpovědí mých informátorů. Zaměřím se na to, jak jejich zkušenosti z období komunismu, Sametové revoluce a následné transformace formovaly jejich postoje k současné politické situaci, případně jak současná politická situace mění nazírání respondentů na tyto jejich zkušenosti. Pomocí těchto dílčích kroků se dostanu ke své hlavní výzkumné otázce: „Jak vyrůstání za komunistického režimu, Sametová revoluce a následná transformace ovlivnily postoje respondentů k současné politické situaci a jaký mají vliv na politickou kulturu, která se u nich vyskytuje?“

1. Teoretická část

V této části práce představím teoretické koncepty, ze kterých budu vycházet v praktické části, konkrétně definici a problematiku politické kultury a koncept kulturního traumatu tak, jak ho definuje Sztompka [2000].

1.1. Politická kultura

Sousloví politická kultura je možné v mediálním prostoru zaslechnout velmi často. Kupříkladu při upozorňování na skandály volených zástupců, kdy tyto prohřešky jsou často označovány jako „absence politické kultury“ či projev „nízké politické kultury“. Stejně tak se s podobnými tvrzeními můžeme setkat i v běžném rozhovoru, například ve smyslu „díky totalitnímu režimu u nás není skoro žádná politická kultura“.

Samotná definice pojmu politická kultura je v sociálních vědách nejasná, ale skoro všichni autoři se shodují, že je to celospolečenský fenomén, který se týká každého z nás, nejen vládnoucích elit.

Vajdová uvádí, že *“souvislost strukturálních a performančních charakteristik společnosti postojí, hodnotami, politickou socializací a politickým chováním jejích členů zmiňují v analytických nebo aforistických formulacích Platón, Aristotelés, Machiavelli, Montesquieu, Rousseau i Tocqueville.”* [Vajdová 1996: 339] Toto potvrzuje i Welch [2005], podle kterého to značí nemožnost úniku před fenoménem politické kultury, avšak neusnadňuje to jeho konceptualizaci. Vajdová [1996] také tvrdí, že osvícenství a liberální teorie v 17. - 19. století byly teoriemi politické kultury a socializace. Nicméně k ustálenému zavedení pojmů politická a občanská kultura v moderní sociální vědě došlo v roce 1963, kdy Gabriel Almond a Sidney Verba vydali svou knihu *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. [Almond a Verba 1989]

Almond s Verbou však jako hlavní důvod pro rozvoj konceptualizace a výzkumu politické kultury, který odstartoval v 60. letech, zmiňují dotazníkové šetření a rozvoj v oblasti statistického zkoumání dat. [Vajdová 1996] Toto jim umožnilo provést jejich výzkum politické kultury. Jednalo se o rozsáhlý výzkum v pěti státech – USA, Velké Británie, tehdejšího Západního Německa, Mexika a Itálie. Snažili se zjistit faktory, které ovlivňují fungování demokracie. Almond a Verba došli k vymezení politické kultury, které se, podle Vajdové [1996], široce využívá dodnes: politickou kulturu společnosti definují jako vztah k politickému systému, který je osvojen v cítění, poznání a hodnocení členů této společnosti. Koncept politické kultury je

operacionalizován pomocí politické orientace k politickým objektům. K charakterizování politické kultury národy používají určení frekvencí různých druhů kognitivních, emotivních a evaluačních orientací: vůči politickému systému, vůči administrativním a politickým procesům jakožto vstupních a výstupních aspektů politického systému (lze rozlišit strukturu a role (exekutiva, byrokracie) či nositele těchto rolí a dále pak samotná politika nebo rozhodování) a nakonec vůči sobě jako politickému aktéru. [Almond a Verba 1989: 14-17]

Almond a Verba na základě svého výzkumu ve své knize definují tři typy politické kultury:

1. *Parochiální typ politické kultury*. Typ politické kultury, v němž ještě nejsou vyvinuty politické instituce nebo k nim daná skupina nezaujímá žádný postoj. Jako příklad uvádí Almond s Verbou politické kultury Afrických kmenových společenstev či autonomních lokálních komunit tak, jak je popsal Coleman. [Almond a Verba 1989: 16-17]
2. *Poddanský typ politické kultury*. Typ politické kultury ve společnostech, kde se sice už politické instituce objevují a lidé z dané skupiny k nim mohou zastávat nějaký postoj (být na ně pyšní, nemít je rádi), ale nemají možnost do nich nijak zasáhnout [Almond a Verba 1989: 17-18]
3. *Participační typ politické kultury*. Typ politické kultury, ve které jedinci mají politická práva a mohou se tak zapojit do politického dění. V tomto typu se také jednotliví členové společnosti orientují explicitně na systém jako celek a to jak na politické a administrativní struktury, tak i procesy. [Almond a Verba 1989: 18]

Tyto typy se pochopitelně většinou nevyskytují ve své čisté formě, ale jde o jejich kombinaci, kterou Almond a Verba nazývají občanskou kulturou. [Skovajsa 2006] Podle Almonda a Verby se v občanské kultuře participační politické orientace kombinují a nikoliv nahrazují poddanské a parochiální politické orientace. Dochází tak k tomu, že jednotlivci se stávají participanty politického procesu, aniž by se vzdali svých poddanských či parochiálních orientací. [Almond a Verba 1989: 30]

Ukázkou práce s konceptem politické kultury provedené podle vzoru Almonda a Verby může být výzkum Klicperové-Baker [1999 in Vajdová a Stachová 2005], která krom výše tří zmíněných zavádí ještě čtvrtý typ: *odcizenou politickou kulturu*, která je typická pro země post-komunistické reality.,,*Je to politická kultura společnosti, kde jednotlivec odmítá politický systém nebo jeho část, je podezřívavý vůči vládě, chová k ní*

negativní city, nevěří, že by politická akce v rámci zákonů mohla přinést zlepšení; cynismus je převládající orientace vůči politice a systému; takové postoje mohou vést k otevřenému nepřátelství, angažování se v extremistických skupinách a k násilí“ [Klicperová-Baker et. al 1999: 61-63 in Vajdová a Stachová, 2005: 885]

1.1.1. Výzkum politické kultury na českém území

I na českém území probíhaly výzkumy, zabývající se politickou kulturou a vycházející z konceptu Almonda a Verby. Jednalo se o výzkumy výše zmíněné Klicperové-Baker [1999 in Vajdová a Stachová 2005], Vajdové a Stachové [2005] a Jana Červenky [2009].

Vajdová a Stachová použily ve svém výzkumu všechny 4 dříve zmíněné typy politické kultury (tedy včetně odcizené politické kultury tak, jak ji definovala Klicperová-Baker). Jejich výzkum byl proveden na 4 vybraných regionech ČR - Praha, Ostrava, Louny, Zlín. Analýza výsledků výzkumu ukázala, že všechny 4 regiony vykazovaly smíšené typy politické kultury. Závěr z výzkumu je, *„že mezi jednotlivými regiony se politická kultura liší málo a také se málo liší od celé ČR. Dá se předpokládat, že Česká republika je vzhledem k politické kultuře dosti homogenní a jako územní jednotka pro srovnávání politické kultury vhodná.“* [Vajdová Stachová 2005: 889]. Přesto ve výzkumu došly i k překvapujícímu zjištění, kterým byl vysoký podíl participačních postojů. Podle nich mohl paradoxně komunistický režim ve svých obyvatelích inovovat politickou kulturu o participační postoje. *„Přestože tyto režimy byly totalitní, nebo právě proto, podařilo se prosadit zdání účasti pracujících na vládě jednak 99% účastí obyvatel v pravidelně se opakujících volbách, jednak masovou účastí obyvatel v organizacích Národní fronty kontrolovaných stranou a státem. Na jedné straně byla členství v různých organizacích formální; na druhé straně šlo o faktickou účast na práci řady organizací, které tak či onak umožňovaly lidem naplňovat jejich zájmy a ambice, případně umožňovaly profit jinak nedostupný. Dlouhodobé působení takového stavu mohlo mít za následek, že se vytvářelo cosi jako participativní postoje.“* [Vajdová Stachová 2005: 891] Toto označují za *kvazi-participativní* politickou kulturu [Vajdová Stachová 2005: 892]

Výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR v.v.i., realizovaný Janem Červenkou [2009] byl součástí mezinárodního výzkumu, který si kladl za cíl zopakovat originální výzkum Almonda a Verby v co možná největším počtu zemí. Výsledky byly vydány v textu *Občanská kultura v ČR z pohledu veřejného mínění,*

který se zabývá i některými jinými výzkumy, provedené na toto téma v ČR. Občanská kultura v ČR podle výsledků tohoto výzkumu prošla velkými změnami. Po roce 1989 zde byla vysoká míra participace (což může potvrzovat hypotézy Vajdové a Stachové), avšak v následujících letech vykazovala sestupnou tendenci, se zlomem v letech 1997-1998. Tento úpadek byl provázen se zvyšováním poddanských a odcizených postojů, které jsou provázány s postoji participačními. [Červenka 2009]

Politickou kulturou se zaměřením na post-komunistické země se zabýval i Stephen Welch. Mluví o napětí mezi dvěma použití konceptu politické kultury: jedním typickým pro srovnávací politologii a druhým aplikovaném v teritoriálních studiích. [Welch 2005]

V přístupu typickém pro srovnávací politologii převládají statické korelace a modely. Používají se zde nejen dotazníková šetření, ale také kvantitativní politická a socio-ekonomická data, určená k modelování kauzálních vztahů.

Na druhé straně, v přístupu teritoriálních studií, byly důkazy vzaté z politické historie, studií náboženství, etnologie a literatury rozvinuty v metodologicky eklektickém, ale vysoce interpretativním způsobu synoptického nahlížení na politickou kulturu, který poskytuje značné překážky k systematizaci a generalizaci. "

Welch ve svém textu definuje konceptualizaci "*attitude-continuity*", přičemž vychází z Brownovy definice politické kultury. V rámci této konceptualizace rozlišuje tři typy. První typ při specifikaci politické kultury vychází ze synoptické interpretace historie dané země. Jeho klíčovým prvkem je historická kontinuita. Druhým typem je pozice vycházející z argumentů kulturní antropologie. Tento typ vyznačuje typický znak komunistických zemí jakožto promotorů *kulturní revoluce*. Třetí typ vzniká, když nahlížíme na politickou kulturu jako na strukturalizaci každodenního života vládnoucím systémem. Zatímco se způsob zabývající kulturní revolucí zaměřuje na charakteristiku vládnoucího systému, zaměření tohoto přístupu je spíše na více důvěrný sociální level, na život v komunismu. [Welch 2005: 4-6]

1.2. Kulturní trauma

Podle Sztompky byly dříve sociální změny idealizovány a vnímány zásadně jako dobré, usnadňující pokrok, avšak dvacáté století („století změny“) nás nechalo v odlišné náladě – ani přespříliš optimistické, ani progrestivitické. Sztompka mluví o třech dominantních typech diskurzů v historii teorií sociální změny: *diskurz pokroku* panoval v průběhu celého 19. století, po němž někdy v polovině 20 století nastoupil *diskurz krize*, když byli lidé svědky úpadku pokroku. A nakonec mluví o *diskurzu traumatu*, který panoval v době napsání textu, na konci 20. století. Ve svém textu se zaměřuje na jeden možný výklad tohoto fenoménu, a sice na *kulturní trauma*. [Sztompka 2000: 449-450]

V první části textu mluví sociální změnu a její implikace, ve které se kultura objevuje ve dvou funkcích: v kontextu změny a jako objektu změny. Trauma je v medicíně definováno jako dopad konkrétní události na tělo, který zanechává dlouhodobé škodlivé následky. V kontextu sociální změny mluví Sztompka o 4 charakteristikách traumatu:

1. Dočasnost – změna je okamžitá a rychlá.
2. Má určitý obsah a prostor – je radikální, hluboká, „jde až na dřeň“.
3. Má jasný původ – je to něco, co přišlo zvenčí. Traumata se nám stávají, a pokud na něm máme podíl, tak pouze nevědomky.
4. Je zažita s určitým mentálním schématem – je nečekaná, nepředpokládaná, překvapující, šokující. [Sztompka 2000: 451-452]

Uvádí také některé příklady sociálních změn, které mohou s sebou nést trauma, jako jsou války, revoluce, akty terorismu apod. [Sztompka 2000: 52]. Trauma je vyvíjejícím se procesem, *traumatickou sekvencí*, která má 6 fází: strukturální a kulturní pozadí vedoucí ke kulturnímu traumatu, specifické způsoby definování či interpretace traumatu, traumatické symptomy (například zvláštní vzorce chování či víry), post-traumatické adaptace a nakonec překonání traumatu [Sztompka 2000: 452]

Podle Sztompky se potenciální traumatická situace a události dějí jako vedlejší efekt významných sociálních změn a nejsou propojeny s kulturou. Spíše ovlivňují momentální životní styl či změny dané společností. Trauma má podle něj své subjektivní i objektivní stránky: obvykle je založeno na nějakém konkrétním fenoménu, ale neexistuje do té doby, než je viditelné a definované. Uvádí, že zde může být použit i slavný Thomasův teorém a tedy mohou se objevit traumata, která nejsou založena na

reálných traumatizujících událostech, ale na rozšířené představě o existenci těchto událostí [Sztompka 2000: 457]

Nezávisle na tom, zda je trauma založeno na reálné události či její představě, má určité charakteristiky. Kulturní trauma ovlivňuje kulturu – kulturní trauma je kulturně interpretované zranění na kultuře samotné. [Sztompka 2000: 458] Uvádí příklady kulturních traumat v sociologii, jako jsou anomie, kolektivní vina, kolektivní hanba, krize identity atd. [Sztompka 2000: 459]

2. METODOLOGIE

V této kapitole vymezím metodiku výzkumu, který tvoří velkou část mé bakalářské práce. Představím pozadí výzkumu, proč vůbec vznikl, představím použitou metodu: proč byla zvolena, jaké přináší výhody a jaké naopak případné nevýhody. V rámci možností představím respondenty a popíši, jak byla data od nich získávána.

2.1. Pozadí výzkumu

Sběr dat pro analýzu mé bakalářské práce probíhal v akademickém roce 2012/2013 pod vedením Mgr. Miroslava Grznára, který je i zároveň vedoucí mé práce. Do výzkumu se jako tazatelé zapojili studenti fakult FSV UK a HTF UK, jejichž úkolem bylo nahrát a posléze přepsat rozhovory se svými rodiči, případně jinými rodinnými příslušníky, kteří vyrůstali v období komunismu (například v situaci, kdy jeden z rodičů bydlel moc daleko a podobně). Otázky respondentům byly kladeny podle předem připraveného polostrukturovaného scénáře (viz. Příloha č.1).

Tohoto výzkumu jsem se účastnil jako tazatel v rámci předmětu „Praktika kvalitativní metodologie“ na FSV UK, který byl vedený Mgr. Miroslavem Grznárem. Téma výzkumu mě natolik zaujalo a inspirovalo, že jsem se rozhodl ho zpracovat i ve své bakalářské práci.

Výsledkem sběru dat bylo 35 rozhovorů, které byly následně přepsány a anonymizovány. Přepisy rozhovorů mi byly pro potřeby mé bakalářské práce poskytnuty se svolením vedoucího výzkumného týmu Mgr. Miroslava Grznára.

2.2. Výběr metody

Kvantitativních výzkumů na téma politické kultury bylo již provedeno mnoho (viz teoretická část), nicméně toto téma je z kvalitativního přístupu poněkud přehlíženo. Welch kritizuje výše zmíněné kvantitativní výzkumy a metody tvrzením, že tradice Almonda a Verby spočívá pouze v opakování stále téhož výzkumu a dochází tedy k situaci, kdy metoda zcela vytlačila teorii [Welch 2005].

Kvalitativní výzkum, respektive některé jeho varianty, zároveň umožňuje pochopení a odhalení podstaty jevů, o kterých toho není zatím tolik známo, případně k získání nových pohledů na jevy, o kterých už je něco známo. Umožňuje také získat detailní informace o jevu, které se jen obtížně podchycují kvalitativními metodami [Corbin, Strauss 1999: 11].

Tohoto jsem se rozhodl využít i ve svém výzkumu a zvolil jsem proto metodu zakotvené teorie (grounded theory). Vzhledem k tomu, že výzkumů na toto téma není mnoho, nepřistupoval jsem k datům s přesně vytvořenou teorií, kterou bych se snažil ověřit, ale jako k prostředku, pomocí kterého se k hypotézám teprve dostanu a který mi pomůže v generování dat. A k tomu se mi zdá zakotvená teorie nejvhodnější, jak popisuje Corbinová a Strauss: „*Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatímně ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.*“ [Corbin, Strauss 1999:14]

Výhody kvalitativního výzkumu jako takového jsou, že výzkumníkovi umožňuje dostat se pod povrch daného jevu a získat o něm podrobnější informace. Narozdíl od kvantitativního výzkumu zde respondenti nejsou vybíráni čistě náhodně a pracuje se s menším množstvím informátorů, nelze tedy získané informace, hypotézy a teorie zobecňovat na celou populaci. [Hendl 2005].

Další nevýhoda, které jsem si vědom, je, že odpovědi respondentů mohou být do jisté míry ovlivněny osobami tazatelů, stejně tak analytickým následným výkladem. Vzhledem k tomu, že respondenti věděli, za jakým účelem byli vybráni, a kvůli občasně citlivé povaze toho, o čem vyprávěli, může také docházet k jistému zkreslení. Což je nicméně jev, se kterým se musí při těchto typech výzkumu počítat a nelze se mu zcela vyhnout. Jde však potlačit. V tomto konkrétním případě byli jako respondenti vybíráni rodinní příslušníci tazatelů. Vycházelo se z předpokladu, že respondenti budou vůči svým rodinným příslušníkům otevřenější a nebudou se tolik uchýlovat k vyhýbavým strategiím v případě, že by jim nějaké otázky byly nepříjemné. Cílem bylo vybudovat prostředí s větší důvěrou, než by se podařilo při stejných rozhovorech, vedených ovšem respondentům neznámými lidmi. Proto si myslím, že se jedná o vhodně zvolený typ výzkumu.

2.3. Výběr respondentů

Respondenty byli rodiče či jiní rodinní příslušníci tazatelů. Jediná kritéria byla, aby respondent zažil období komunismu a Sametovou revoluci v roce 1989 a aby to byl

rodinný příslušník tazatele. První kritérium je všemi, kdo jsou o generaci starší než tazatelé, splněno automaticky, všichni respondenti se v období komunismu narodili a v roce 1989 se nejmladší mohli věkově pohybovat okolo dvaceti let (přesná data vzhledem k anonymitě rozhovorů nemám). Jednotlivé zkušenosti se starým režimem se lišily, neboť někteří respondenti v roce 1989 teprve zakládali rodiny, zatímco jiní své mládí prožívali již v dalším předělovém roce, 1968.

Jak již bylo naznačeno výše, splnění druhého kritéria zajistilo při rozhovorech větší důvěru a vedlo ve většině případů k větší otevřenosti respondentů, než by mohlo nastat u vedení rozhovorů cizími lidmi. I přesto se stávalo, že se respondenti dostali k tématům, která jim nebyla příjemná. Nevedlo to však k ukončení rozhovoru, v některých případech o té zkušenosti nemluvili, nebo byl na chvíli vypnut diktafon.

Jiná kritéria zadána nebyla, neboť se komunismus nějakým způsobem dotýkal každého člověka, který v tom režimu žil, a každý respondent tedy mohl vnést do výzkumu cenná data.

2.4. *Sběr dat*

Data byla nasbírána pomocí rozhovorů vedených podle polostrukturovaného scénáře. Narozdíl od plně strukturovaného rozhovoru, kdy jsou všem respondentům pokládány stejné otázky ve stejném pořadí poskytuje výzkumníkovi či tazateli určitou volnost se přizpůsobit respondentovým reakcím a odpovědím [Wildemuth 2009]. Scénář rozhovoru byl rozdělen na tři okruhy: **Starý režim a rok 1989**, **Transformace** a **Současnost**. Ke každému okruhu byly připraveny pomocné otázky a následně k nim ještě rozvíjející otázky. Scénář rozhovoru ve finále vypadal takto:

Téma	Přibližný čas	Pomocné otázky	Rozvíjející otázky
Starý režim a rok 89	30 – 50 minut	1. Jaké to bylo vyrůstat za minulého režimu? Jak se naší rodině dařilo v období normalizace? 2. Vyprávěj mi prosím o svojí situaci na začátku roku 89. Vzpomínáš si, co jsi tehdy prožíval/a? 3. Jak na tebe působily	1.1. Vzpomínáš si na někoho z rodiny nebo blízkých známých, kdo se za minulého režimu angažoval jako straník? Angažoval se někdo jako disident? Jaký je příběh jejich účasti? 1.2. Vzpomínáš si na

		<p>události po 17. listopadu? Jak jsi to prožíval/a?</p>	<p>někoho, koho jsi znal a o kom se vědělo, že je donašeč? Jak jsi poznal/a na koho se můžeš spolehnout, komu je možné „věřit“?</p> <p>1.3. Vybavuješ si nějakou situaci, kdy někdo před rokem 89 rozhodoval o tvém životě z pozice moci?</p> <p>2.1. V průběhu roku 89 došlo postupně k pádu režimů všech okolních komunistických režimů. Sledoval/a jsi to tehdy s někým (rodina, práce, přátelé)?</p> <p>3.1. Kdy sis poprvé připustil/a, že komunistický režim padne i v ČSSR?</p> <p>3.2. Vzpomínáš si na svá tehdejší očekávání?</p> <p>3.3. Změnila nějak Sametová revoluce tvou životní situaci (práce, přátelé, rodina)?</p>
Transformace	15 – 30 minut	<p>4. Po roce 90 vznikaly nové strany. Jak jsi se tehdy orientoval/a v nabídce? Bavit/a jsi se tehdy o tom s někým?</p> <p>5. V 90. letech se toho stalo opravdu hodně. Vzpomínáš si na nějakou událost v tehdejší politice, něco, o čem jste se s okolím bavili?</p>	<p>4.1. <i>Vzpomínáš si na první svobodné volby?</i></p> <p>4.2. <i>Podle čeho jsi se orientoval/a při výběru kandidáta?</i></p> <p>4.3. <i>Jak jsi tehdy vnímal/a Havla nebo Klause?</i></p> <p>5.1. Zažil/a jsi v 90. letech nějakou politickou situaci, která ti udělala</p>

		<p>6. Jak zpětně hodnotíš výsledky transformace?</p>	<p>radost, nebo tě naopak opravdu zklamala?</p> <p>6.1. Jaké změny po roce 1989 byly z tvého pohledu nejvýraznější?</p> <p>6.2. Jsou nějaké věci, které byly za komunismu úplně stejné jako teď?</p>
Současnost	30 – 50 minut	<p>7. Volil/a jsi při posledních volbách do parlamentu? Vybavuješ si, jak a podle čeho ses rozhodoval/a?</p> <p>8. Šel/šla jsi k prvnímu kolu prezidentských voleb? Jak hodnotíš jejich průběh? A výsledek?</p> <p>9. Jak si vysvětluješ současný vzestup voličů KSČM?</p>	<p>7.1. Bavíš se s někým o politice (rodina, přátelé, práce)?</p> <p>7.2. Jak vnímáš současnou politickou situaci? Řekl/a bys, že se vládě daří bojovat s finančním deficitem? Daří se jí potlačovat korupci?</p> <p>7.3. Je nějaký český politik, kterého si vážíš? Čím si získal tvoje sympatie?</p> <p>8.1. Jak hodnotíš jejich průběh?</p> <p>8.2. Jsi spokojený/á s výsledkem? Jak ho hodnotíš?</p> <p>8.3. Hrála ve tvém rozhodování při prezidentských volbách nějakou roli komunistická minulost kandidátů nebo jejich postoj k současným komunistům?</p> <p>9.1. Je někdo ve tvém okolí, kdo volí komunisty? Je ve tvém</p>

			okolí někdo, kdo je naopak zneklidněný jejich volebním úspěchem?
--	--	--	--

Nasbíráno bylo 35 rozhovorů. Plánovaná délka rozhovoru byla 90 minut. Nejkratší rozhovor trval 50 minut, nejdelší trval cca 150 minut. Objem dat obsažený v těchto rozhovorech je značný, rozhodl jsem se tedy pro potřeby mé bakalářské práce využít pouze část těchto rozhovorů, konkrétně deset. Těchto deset rozhovorů jsem vybral prostým náhodným výběrem.¹

2.5. Popis vzorku

V této podkapitole představím podrobněji jednotlivé respondenty. Vzhledem k tomu, že přepisy jsem získal již v anonymní podobě, se jedná o informace tak, jak jsem je vyčetl z přepsaných rozhovorů. Přesto věřím, že to čtenáři usnadní orientaci v následujícím části, která se bude zabývat analýzou samotného výzkumu. Zaměřím se na tři základní charakteristiky, které stručně popíši: jak vnímali komunistický režim, zda se účastnili událostí Sametové revoluce a jak vnímají změnu režimu.

Jitka

Jitka pochází z okresního města, živila se jako prodavačka, z rozhovoru nevyplývá co dělá v současnosti. Ze začátku byla, dle svých slov, vlastenec, co chtěl budovat socialistickou budoucnost. Událostí roku 1989 se neúčastnila z rodinných důvodů – věnovala se svému malému synovi, zároveň byla těhotná, demonstrace tedy představovala i zdravotní riziko. Kdyby byla svobodná, rozhodně by se účastnila.

Matouš

Matouš se demonstrací proti režimu se v roce 1989 neúčastnil, neboť byl na vojně. Sloužil u tankistů, kteří měli v případě nouze „chránit“ Prahu. Pokud by byl vydán rozkaz k vyjetí, Matouš by vyvíjel strategie, jak se tomu vyhnout – chtěl předstírat

¹ Viz příloha 2: Transkripce rozhovorů jsou přiloženy jako cd k bakalářské práci či k nahlédnutí u autora

zlomenou ruku, za tímto účelem byl domluven se svým kamarádem, který sloužil u lékaře, aby dostal nasazovací sádku. Změnu režimu a současnou situaci vnímá pozitivně, ale je si vědom i negativ, která přinesla.

Zuzana

Zuzana vnímala komunistický režim neutrálně. Toto vnímání vycházelo z absence porovnání s nějakou jinou alternativou. Její děda působil v komunistické straně, což ji přišlo nepochopitelné, protože byl za druhé světové války odsunut na nucené práce.

Změnu vnímala pozitivně a s nadšením. Po změně režimu politickou situaci nesledovala několik let, kdy se věnovala rodině. Jako velké zklamání hodnotí rozpad Československa a negativně hodnotí i provedení ekonomické transformace.

Současnou situaci ale hodnotí spíše kladně, oceňuje možnost, že se o sebe každý může postarat podle svého, ale chápe lidi, kterým více vyhovovaly jistoty minulého režimu. Politicky se aktivně neangažuje, ale protože pracuje v sektoru, kde je zřizovatelem Ministerstvo obrany, tak se snaží aktivně sledovat současnou politickou situaci.

Čestmír

Čestmírovův otec byl disident. Na základě toho měl větší přístup k informacím, kdy se stýkal se vzdělanějšími lidmi, později mohl poslouchat cizí stanice. Díky tomu měl alespoň nějaké porovnání, na základě kterého vnímal režim negativně. Vnímal, že kdo se chtěl mít dobře, musel nějakým způsobem s režimem kolaborovat, například chovat se proti svému přesvědčení či hlásat věci, kterým nevěří. Nicméně připouští, že pokud by měl jasný cíl v kariéře či studiu, možná by byl také ochoten toto podstoupit.

Demonstrací 17. listopadu se neúčastnil, protože nebyl v Praze. Revoluční události ho zastihli až později při návratu, sám je vnímal jako velmi překvapivé, protože na venkově, kde se v tu dobu nacházel, o nich neslyšel.

Změnu režimu vnímal kladně, je si vědom nedostatků současné situace, ale stále ji považuje za nejlepší možné řešení.

Marcela

Marcela politickou situaci nikdy moc nevnímala. Za komunismu byla rodiči vedena k tomu, aby se nijak neprojevovala. I přesto se věnovala trampingu, který byl brán jako protirežimní činnost, ale nevnímala to jako politické akce. Její otec měl politický

problém, který v rozhovoru není přímo specifikován, na základě kterého ji bylo bráněno, aby šla na střední školu, kam se však i přesto dostala. Nedostala se až na vysokou školu, což vnímá jako problém „nedostatku politických bodů“ a jako velkou křivdu. Na základě této zkušenosti fandila změně režimu, a vnímala ji pozitivně.

Na základě událostí transformace a současného stavu se u ní projevuje zklamání, ale stále je za změnu režimu ráda. Politické postoje jsou u ní spíše odcizené, politickou situaci sleduje minimálně, u voleb se rozhoduje na základě konkrétních osob, dle jejich slov neexistuje strana, za jejíž politický program by se stoprocentně postavila.

Pavel

Pavel pracoval a pracuje v oddělení informatiky. Jeho otec měl problémy s komunistickým režimem, které vedly až k nutnosti změny zaměstnání. Pavel dle svých slov však tyto věci ve svém životě nikdy nepocíťoval.

17. listopadu se neúčastnil, protože to byla studentská demonstrace, změnu režimu vnímá pozitivně.

Tomáš

Tomáš sám sebe prezentuje jako apolitického člověka. Jeho děda byl členem komunistické strany, otec byl proti režimu, byť nevystupoval nijak aktivně, což vedlo doma k dohadům. Přesto se rodiče snažili Tomáše držet od politických debat a problémů, které mohla kolize s režimem přinést. Na základě toho a absence porovnání s jinou situací Tomáš vnímal režim v mládí neutrálně, postupem času však začal díky náznakům od otce a kamarádů ve škole vnímat členství v komunistické straně negativně, a když mu bylo v jeho 19 letech nabídnuto, odmítl.

Událostí 17. listopadu 1989 se neúčastnil, čerstvě se přestěhoval do Prahy za práci a zároveň se staral o manželku v rizikovém těhotenství, takže vykazoval pasivní podporu demonstrantům.

Změnu režimu oceňuje, zároveň se bojí o svou práci a tedy o své jistoty a je ze současné politické situace zklamán. Přestože sám sebe označuje jako apolitického člověka a cítí, že se se současným stavem nedá nic dělat, byl členem zastupitelstva v obci, kde žije, sám to však jako politiku nevnímá.

Alexandr

Alexandr považoval svou rodinu za antikomunistickou ve smyslu, že nikdo z nich nebyl členem komunistické strany ani vysloveně nespolupracoval s režimem (avšak je toho názoru, že spolupracovali všichni, včetně jeho, protože proti režimu aktivně nevystupovali). Při hodnocení komunistického režimu používá slova jako nesnášel, nenáviděl. Aktivní členství v různých odbojových organizacích však nevyvíjel, protože dle něj neměl kontakty a informace potřebné k tomu se tam dostat. Snažil se však „bojovat sám za sebe“, ať už to bylo nevstoupením do strany nebo například neposkytnutím příspěvku na válku ve Vietnamu.

Změnu režimu hodnotil velmi kladně, zažíval euforické pocity, brzy však přišlo zklamání pramenící z nenaplněných očekávání. Zpětně zastává názor, že Sametová revoluce byla připravená a řízená z vyšších vrstev.

V současnosti podniká, snažil se působit v politice na komunální úrovni za ODS, ale nakonec ze strany odešel. Při popisu důvodů používá silných negativních výrazových prostředků jako je zhnusení.

Marie

Marie pochází z města v severních Čechách. V rodině politickou situaci za minulého režimu nikdy moc nerozebírali, sama se necítila režimem nějak omezovaná nebo naopak tlačena do jednání, které by jí bylo nepříjemné. Nebyla ve straně, neúčastnila se ani akcí jako byl 1. Máj. Zdůvodňuje to štěstím na výběr povolání, kdy pracovala jako mzdová účetní, kterých byl nedostatek.

Revolučních událostí se před 17. listopadem neúčastnila, zapojila se až později na Václavském náměstí. Změnu uvítala, posléze se ovšem začaly dostavovat pocity zklamání a postupně došla k názoru, že Sametová revoluce byl řízený proces.

V současnosti se živí jako podnikatelka, z čehož odvozuje i své postoje: kritizovanou opoziční smlouvu hodnotí kladně, protože to pro ní bylo nejstabilnější prostředí k podnikání. Když začínala podnikat, myslela, že se s poctivou prací užíví, nyní se bojí že to možná nezvládne, z čehož pramení zklamání a pocity beznaděje.

Mírek

Mírek za komunismu žil v podstatě stejně, jako dnes. Vyhrazoval se vůči režimu stejně jako okolí, ale nikdy nepociťoval žádné represe. Politickou situaci moc nevnímal, věnoval se svému životu.

Změnu režimu podporoval v očekávání „zázračného života“. Objevují se zde pocity frustrace z nenaplnění těchto očekávání, zpětně hodnotí minulý režim jako lepší, kdy se politicky neangažoval stejně jako dnes, ale měl více sociálních jistot – jistou práci, vyžití z penězi. Nyní situaci, která nastala v roce 1989 a současný systém hodnotí jako krok zpátky.

I přes tyto své postoje se angažoval ve straně Věci Veřejné na základě toho, že jimi byl osloven, ale cítil se výsledkem působení Věcí Veřejných na politické scéně zklamán, a od té doby se aktivně politicky neangažuje. V posledních volbách volil ČSSD, ale v následujících se chystal volit komunisty.

3. Analytická část

V této části práce se budu věnovat již samotnému zpracování a analýze dat. Během kódování jsem si vytyčil tři okruhy, které souvisely s mými výzkumnými otázkami.

První okruh se týkal **minulého režimu**. Zde jsem se zaměřoval na zkušenosti respondentů s komunistickým režimem, jeho vnímání, jak moc jim režim zasahoval do života, případně jak a jestli je negativně ovlivňoval a nakonec na strategie respondentů pro život v komunistickém režimu. Nikdo z informátorů v mnou vybraném vzorku se aktivně neparticipoval v komunistické straně, ale ve svém okolí měli hodně osob, ať už z řad známých, přátel či cizích lidí, kteří tak činili.

Druhý okruh se týkal **roku 1989**, kde jsem se zaměřoval na to důvody účasti, respektive neúčasti na revolučních událostech, vnímání Sametové revoluce a na případné bezprostřední změny v životě informátorů, které zapříčinila.

Třetím okruhem bylo **období transformace**, kde se informátoři vyjadřovali k tomu, jak ji hodnotí, jak ji prožívali, jestli jim v životě zapříčinila nějaké změny a jak hodnotí samotnou ekonomickou stránku transformace, tedy kuponovou privatizaci.

Poslední částí je pak **současná situace**, kde jsem se zaměřoval na současnou politickou aktivitu respondentů v celé šíři významu, tedy jak vnímají politickou scénu, jak ji sledují, jestli chodí aktivně volit a také jestli se nějak participují například členstvím v politické straně. Také jsem se zaměřil na zpětné hodnocení režimu a vnímání revoluce.

3.1. Komunistický režim

3.1.1. Zkušenosti s komunistickým režimem a jeho vnímání

Jak jsem již zmínil výše, nikdo z respondentů se aktivně neparticipoval v komunistickém režimu ve smyslu, že by byl členem strany a aktivně vystupoval v politice.

Vnímání komunismu se u respondentů různí, nejvíce záleželo na osobních zkušenostech s konkrétními projevy perzekucí či represe. Například Marie se vyjadřuje, že se necítila utlačovaná, nebyla členkou ve straně a ani se neúčastnila režimních rituálů jako byly oslavy 1. Máje, ale to přisuzuje hlavně svému štěstí na práci, pracovala jako mzdový účetní a těch bylo nedostatek. Alexandr naopak hodnotí minulý režim velmi negativně, dle jeho slov mu vadilo, že byl nucen jednat proti svému přesvědčení, například když po něm v zaměstnání (pracoval jako řidič na stavbě) chtěli, aby psal

nižší spotřebu svého auta, než bylo reálné, což odmítl. Dodržování svých hodnot hodnotí jako svůj jediný možný způsob boje proti režimu, aktivněji nevystupoval. Přisuzuje to nedostatku informacím a absencí kontaktů například na členy disentu. Pavel se hodnotí jako příslušníka většiny lidí, která se snažila „nějak existovat“. Co se týče represí ze strany komunistického režimu, i zde bylo vnímání různé. Jak již bylo uvedeno, Marie je třeba nepociťovala, ale v několika případech se vyskytly. Nejčastěji ve formě ztíženého přístupu ke vzdělání na základě politického problému někoho z rodiny.

Ve výpovědích respondentů se dala vysledovat pravidelnost v absenci porovnání s jiným systémem, a i přesto, že prakticky všichni vnímali režim jako alespoň v některých ohledech omezující, díky této absenci se tato reflexe stala silnou až zpětně.

3.2. Revoluční události v roce 1989

3.2.1. Účast na demonstracích

Důležitou částí rozhovorů, stejně jako událostí v životě respondentů, byly revoluční události v roce 1989. Začal bych tedy rozborem samotné účasti informátorů na Sametové revoluci. Ukázalo se, že důležitým faktorem pro účast na demonstracích byla **lokalita**, konkrétně zda byl daný respondent z Prahy či se tam ke konci roku 1989 nacházel. Demonstrace samozřejmě neprobíhaly pouze v Praze, ale v mém vzorku se nenacházel nikdo, kdo by se jich účastnil v jiných městech – pokud informátoři se informátoři nenacházeli v Praze, vyskytovali se na menších městech, kde se nejen demonstrace nekonaly, ale také o nich neměli žádné informace, a události Sametové revoluce je tak zastihly až zpětně.

Dalším faktorem, který ovlivňoval účast, byl **rodinný život**. To se týkalo povětšinou respondentek, které buď byly doma s malým dítětem, nebo byly těhotné, a účast na demonstracích tak mohly vnímat nejen jako případné ideologické riziko, ale také jako riziko zdravotní.

Jitka: „Vůbec nepřicházelo v úvahu, že já bych někam šla, s kočárkem a pupkem. Nikdy bych tak neriskovala. Jednak mačkanice v davu lidí a jednak zásahy policie – vodní děla, obušky. Kdybych byla svobodná, tak bych tam šla.“

S tím se pojí i **pracovní život**, jako v případě Tomáše:

„No, já se přestěhoval do Prahy a měl jsem spoustu starostí. Byl jsem rád a fandil jsem který šli cinkat klíčkama, ale chodil jsem do práce a staral jsem se o novou domácnost a o to, abych trefil ze zaměstnání zpátky domu.“

Ve třech případech se pak jednalo o **ideologický nezájem**, kdy byly demonstrace vnímány sice pozitivně, ale jako záležitost někoho jiného.

Marie: „Jako vim, že byly nějaký ty demonstrace, že to bylo, ale zase. Protože ty mladý třeba, některý který se do toho zapojovali, a s pár lidma jsme mluvili, tak ty to brali jako třeba dneska když vám mladejm řeknete, že si budete někam udělat bordel. Jako ty mladý si myslim, že byli furt stejní. Mně bylo 29, takže jako doopravdy žádněj ideologickej nějakej.“

Zde mi přijde nutné podotknout, že se ve výpovědích těžko rozlišuje mezi událostmi samotného 17. listopadu a následných navazujících demonstrací a manifestací. Dá se však říci, že kdo mohl, tedy kdo se vyskytoval v Praze a nebyl zaneprázdněn staráním se o děti, tak se zapojil v průběhu událostí po 17. listopadu.

V souvislosti s touto problematikou vyplynula v rozhovorech ještě jedna kategorie, a to **přístup k informacím**. Oficiální média před listopadovými událostmi sice informovala o demonstracích, ale zkresleně a ideologicky zatíženě jako o protirežimních.

Alexandr: „Ale předtim, já nevim, půlroku předtim, Pražský jaro když bylo, tak to ještě ty média byly poplatný furt tý době, jo, takže tam ty informace právě byly zkreslený. Napsaly třeba, že byla támhle nějaká demonstrace, ale psaly to v takovym tom, že to bylo proti prostě společnosti, jo, a ne že ne proti režimu, jakože to byli rozvraceči (...) A v tom listopadu, teda už v tom rádiu a v televizi už ty informace byly takový už prostě trošku uvolněnější, protože už přeci jenom tam byli taky lidi normální, že jo, takže víceméně když viděli tu situaci, tak už taky říkali pravdu třeba a ne jako to bylo předtim, že jo, že se říkalo všechno jen tak nějak půl napůl, zkreslený byly ty informace, takže se člověk tu pravdu nedozvěděl plnou, ale v tom listopadu už jako jo no.“

Respondenti, kteří se 17. listopadu vyskytovali mimo Prahu a vraceli se až později uvádějí, že je události Sametové revoluce zastihly naprosto nečekaně, nepřipraveně. Zajímavý jev byl **ústní předávání informací**, kdy se informátoři nespolehali pouze na oficiální média, ale také na své známé, případně aktivně šířili informace dál mezi své přátele, jako v případě Jitky:

„No táta jezdil na všechny ty akce rovnou po práci, no a já jsem doma sledovala sdělovací prostředky a všem jsem telefonovala, co pustili do novin nebo televize.“

3.2.2. Vnímání Sametové revoluce

Ve vnímání Sametové revoluce panovaly mezi informátory nejvýraznější shody. Skoro všichni, s výjimkou Zuzany, ji vnímali pozitivně, jen s různou intenzitou. Častým výrazem pro popis pocitů, které Sametová revoluce přinesla, byla **euforie**:

Alexandr: „No, jak jsem to prožíval. Říkám, byla to euforie, že jo. Prožíval, bylo to něco krásného, těžko ti to teďka dokážu vysvětlit, jak jsem to prožíval. Chodili jsme teda demonstrovat, že jo, na Václavák, na Letnou. Jako bylo to pěkný, no. Jako ale, netrvalo to dlouho. Ta euforie.“

Pokud už se respondenti nevyjadřovali o událostech přímo jako euforických, stále používali výrazy jako **radost, spokojenost**. Důvody pro toto vnímání byly různé. Pokud informátor vnímal komunistický režim negativně, případně jako omezující pro svůj život, vykazovali očekávání změny v systému, který vůči nim nebude represivní. Avšak i respondenti, kteří žili v minulém režimu život nezatížený politickou situací a represemi (alespoň tak moc, jak to bylo možné) změnu vítali.

Mirek: „tak jsem tomu fandil, byl jsem rád, a jak říkám, za komunismu jsme nadávali průběžně, takže když to vypadalo, že to s nima vezme konec, tak jsem říkal dobře a jen ať se to stane a jen ať nastane něco novýho, uvidíme co nás čeká. Takže jo, prožíval jsem to, měl jsem z toho radost, fandil jsem tomu, co jsem pro to moh udělat, což nebylo moc sice, ale jako tak jsem to podporoval...“

Euforie, radost a nadšení nebyly jediné pocity, které respondenti vnímali. Ve vnímání revolučních událostí se objevoval i **strach**, který vycházel ze zkušeností ohledně represí komunistického režimu, jako v případě Jitčiny matky:

„Třeba moje matka si pořád nebyla jistá. Náhodou jsem zjistila, že její matka taky byla komunistka, táta ne, a jak dopadl. Těch osudů kolem ní viděla hodně, a tak se bála. Jí až tak velká politika nezajímala. Ale viděla ty konkrétní zničený lidi. Třeba lidi vyvěšovali do oken

vlaječky, dávali tím najevo souhlas s listopadem. Do té doby to bylo povinný na svátek. A teď to lidi dělali dobrovolně. My taky vylepili československou vlajku a maminka byla strachy bez sebe. Do té doby se podobný projevy bonzovali, a ona se bála, kdo si to zapisuje a kdy to použije. Kdy budem popotahovaný komunistama. Ptala se, jak to můžu dopustit, takhle riskovat zbytečně.“

Strach právě v případě Zuzany vycházel i ze změny samotné, respektive z toho, že se jednalo o neznámou změnu, na což kladla velký důraz:

„ale já jsem to nevnímala moc dobře, protože každá změna v tomhle stavu pro mě jako NEZNÁMÁ změna, která –kterou jsem nevěděla vlastně, kam se to posune, jakým směrem se to bude jako ten režim vydávat, tak to pro mě nebylo moc jako pozitivní.“

Důležitým faktorem, který nezmiňovala pouze Zuzana, ale všichni informátoři, byla **změna** a s ní související **očekávání**, respektive **absence konkrétního očekávání**. V konkrétních projevech očekávání už se výpovědi lišily, důležitým jmenovatelem byla svoboda. Dále respondenti vyjadřovaly očekávání materiálních výhod ve smyslu dostupnosti zboží ze západu, možnosti cestovat, podnikání. **Systémová očekávání** ale ve své konkrétnosti chyběla, pohybovala se na škále od neurčitosti ve smyslu „uvidíme, co se stane“ až po očekávání kompletní změny v životech respondentů.

Čestmír: „...vlastně co byl jako podstatnej prvek, že za komunismu všichni, nebo ne všichni, ale velká část lidí věděla, že žijeme v takovym marasmu a že nic nefunguje, že spousta věcí se třeba nedala koupit a taky kvůli té přetvářce a měli sme takovej pocit, že až přijde svoboda a demokracie, tak budeme žít v ráji, budeme poctiví a tak. Pak vlastně bylo překvapení, že to tak není. Že když člověk svobodu nemá, tak se bez ní tak blbě dejchá nebo aspoň někomu a pak když jí najednou máš, tak zjistíš, že ti to vlastně, že ti to smysl života nebo spokojenost nezaručí. Že svým způsobem ta představa, že je nějaký ráj někde, tak byla pro život příjemná. A pak když přišla demokracie a zjistili sme, že to ráj není...“

Ne vždy tato změna byla přijímána kladně. Respondenti ji sice všichni takto přijímali, ale uváděli i příklady ze svého okolí, kdy tomu tak nebylo. Mirek uvádí příklad svých kolegů v práci, většinou starších lidí, kteří „byli vzteklí, (...) bránili se tomu zuby nehty.“ U Tomáše v práci si kvůli tomu jeden z jeho kolegů sáhl na život, byť tuto situaci Tomáš dále nerozvíjí.

„Moc, byl tam teda člověk, kterej neunes změnu režimu...tak se oběsil. Jenom nevím jestli kvůli svobodě nebo naopak...“

Absence konkrétních systémových očekávání, respektive jejich nereálnost ve smyslu státu, který byl čerstvě po revoluci a musel projít změnou systému, často vedla u respondentů ke **zklamání**, což byl další jev, který se vyskytoval prakticky ve všech rozhovorech.

Jeden z jevů, který se také vyskytoval ve všech rozhovorech, byla **překvapivost** Sametové revoluce. Při otázkách, zda sledovali dění v okolních státech vedoucích k pádu režimu v jednotlivých státech, se respondenti vyjadřují různě, ale pokud ho sledovali, tak očekávali, že se režim v Československu neudrží, ale nečekali, že to bude takto rychle. Pro všechny respondenty byla revoluce a následný pád režimu překvapivou nebo překvapivě rychlou událostí.

3.3. Transformace

3.3.1. Sametová revoluce a následná transformace jako zdroj zklamání

Těsně po událostech sametové revoluce, která byla většinou vnímána jako euforická událost, byla atmosféra ve společnosti tak, jak ji popisují informátoři, úplně jiná než doposud zažívali. Hovoří o ní jako o úžasném období, kdy vládla příjemná atmosféra, lidé byli vůči sobě důvěřiví, pomáhali si. Tato atmosféra však netrvala dlouho a u všech respondentů se posléze začaly objevovat projevy zklamání či **vystřízlivění**.

Hlavní příčinou vystřízlivění z euforických nálad po Sametové revoluci byla nenaplněná očekávání. Jak jsem již uvedl, co se systémově změny týče, konkrétní očekávání buďto chyběla nebo byla neslučitelná s realitou. To souvisí s již dříve nastíněnou **absencí alternativ** pozorovanou při zkoumání toho, jak respondenti vnímali a žili během komunistického režimu. Svoboda a západní země, pokud daná osoba neměla přístup k informacím o reálném stavu v těchto zemích, byly idealizovány a to následně vedlo k očekáváním, že stejný, idealizovaný stav, nastane po Sametové revoluci i v Československu. Konkrétní projevy zklamání či okamžiky realizace a následného vystřízlivění však byly mezi informátory různé. Zde je představím, pakliže v rozhovorech byly řečeny nebo jinak promítnuty. Rozhodl jsem se do tohoto okruhu promítnout i transformační období, neboť to byl souvislý proces a pro analýzu tohoto jevu mi to přišlo vhodnější. Zároveň rozdělím pojmy **zklamání** a **vystřízlivění**, neboť

pod každý spadá něco jiného. Jako zklamání označují kontextuální jevy, které vyvolávají tuto emoci. Vystřízlivění pak popisuje konkrétní moment, pokud byl uveden, který ke zklamání vedl.

Jako příčiny **vystřízlivění** bylo respondenty uvedeno několik následujících událostí:

Korupce, krádeže, tunelování

Respondenti uvádí, že za komunismu se nedalo dostat k objektivním informacím z oficiálních médií. To se změnilo po Sametové revoluci, kdy se média začala vyjadřovat i k negativním jednání vládnoucích osob a do běžného povědomí se začaly dostávat informace o skandálech, korupčních aférách apod. Toto byla nejčastější příčina vystřízlivění, nikdo z respondentů, kteří o tomto tématu mluvili, podobné jednání neočekával a vedlo to k postupnému vystřízlivění z porevoluční euforie.

Čestmír: „A pak, to nebyla jedna konkrétní kauza, ale pak začaly vyplouvat na povrch různé korupční kauzy. Ze začátku to bylo trošku tak, že se o nich nemluvílo, že ty novináři byli takový zdrženlivý. A pak se to začlo, to bylo, já nevím. Odhaduju, devadesát tři, čtyři ... , sme začali zjišťovat, jaká je korupce, machinace a tak, že v té době, kdy byla ta největší euforie a všichni byli tak optimisticky naladěný..., že některý kradli a tunelovali. To bylo další vystřízlivění“

Absence trestu

Někteří respondenti se také vyjádřili k absencím jakéhokoliv trestu pro lidi působící ve vládnoucích pozicích za komunistického režimu. Jednalo se o respondenty, kteří vnímali komunismus a jeho vliv na jejich životy negativně, a tento fakt u nich mohl vést k pocitům křivdy nebo nespravedlnosti.

Marie: „Oni se dohodli, podepsali, lidi si naivně mysleli bůhví co se nestane. Tady nikdo nebyl potrestanej, takže chtěli pár bachařů, byli v procesu, do dneška to není uzavřený, nebo řekli že je to promlčený. Tady doopravdy se NIKOMU NIC nestalo.“

Zvolení ODS

V jednom případě je zmíněna ODS jako důvod vystřízlivění. Čestmír, který to tak vnímal, to nebere za úplné negativum a uznává roli ODS, kterou sehrála v

transformačním období, ale po jejím zvolení u něj nastalo uvědomění, že jeho očekávání nebyla reálná.

Čestmír: „takže vznikla jako ODS, která vyhrála volby. To mi přišlo jako předěl, že v něčem to byl konec takovejch iluzí. No nemyslím, že to bylo celý..., že ODS měla svoji roli, já je nechci nijak zatracovat, ale že tak nějak lidi vystrážlivěli z nějaký naivní představy o budoucnosti, teda jako, zároveň to byla doba, kdy lidem došlo, že nebudeme, že nejsme v ráji, ani nebudem, že tenhle politickej systém přináší nový možnosti, ale nepřinese ráj.“

Rozpad Československa

Toto téma se objevilo ve dvou rozhovorech, kde bylo rozebíráno více, konkrétně u Čestmíra a Zuzany. Zatímco Čestmír rozdělení Československa vnímal jako spíše nutný vývoj, Zuzana to označuje jako důležitou událost, kterou nechápala, vnímala negativně a explicitně uváděla jako událost, která vedla ke zklamání.

Zklamání jsem si pak definoval jako složitější jev, který se vyznačuje dlouhodobějším trváním podstaty problému, který vede k pocitům zklamání, zvyšování nedůvěry a odcizenosti od politiky. V průběhu rozhovoru se objevily dva takové jevy:

Lidské jednání jako zdroj zklamání

Někteří respondenti očekávali, že s pádem režimu se změní i myšlení lidí, tak, jak ho vnímali v období komunismu. K tomu však nedošlo, naopak respondenti uvádějí, že změna režimu dala některému negativnímu jednání, jako byly krádeže a podvody, větší prostor, což nakonec vedlo k pocitům frustrace.

Zklamání se v politice

Euforická atmosféra po roce 1989 zapříčinila vysokou participaci u voleb. Všichni respondenti se voleb účastnili, vnímali to jako velmi pozitivní událost. Objevovaly se projevy nadšení vycházející z toho, že lidé mohli konečně svobodně volit a nebyl to pouze rituál, kterého se museli účastnit. Ze začátku to vnímali pozitivně, ale postupem času se dostavily pocity zklamání, jak popisuje Zuzana: *„Tak těch zklamání tam bylo docela dost, protože o lidech, který jako tam prezentovali svoje názory a pak se začli chovat jinak, tak tam bylo docela hodně.“*

Zklamání na základě politické situace uvádí všichni respondenti. Často bylo respondenty zmiňováno očekávání, že lidé budou vstupovat do politiky s dobrými

úmysly, což se dle respondentů neděje. Jsou si vědomi toho, že ani jinde ve světě to není ideální a myslí si, že vždy se najdou lidé, kteří se budou v politice participovat kvůli osobnímu prospěchu, ale poměr takových osob na naší politické scéně vnímají jako opačný, tedy že osob, které nehledají vlastní prospěch, je minimum.

3.4. Současnost

3.4.1. Hodnocení současné situace

Zde byly patrné největší rozdíly mezi respondenty, ale i přesto se daly vysledovat jisté pravidelnosti. Nikdo z respondentů nevnímá současný stav plně spokojeně, ale většina zpětně hodnotí změnu režimu jako dobrou událost, byť přináší spoustu negativ. Respondenti často zmiňovali **svobodu**. Konkrétně jsou vděční za možnost podnikat, z čehož plyne možnost řídit si vlastní život dle sebe. Dále hovoří o možnosti cestovat, byť o tom často mluví pouze jako o možnosti, protože jejich finanční situace jim to nedovoluje. To v několika případech vede k pocitům frustrace a názoru, že se až tolik nezměnilo, protože dříve cestovat nemohli kvůli omezení ze strany režimu, dnes také nemohou kvůli finančnímu zajištění.

Respondenti vyjadřují různé vnímání svobody, v několika případech se dokonce objevuje strach vyjadřovat veřejně své názory z obavy, že by to v budoucnu mohlo znamenat negativní dopady na jejich život.

Alexandr: „No víš co jako, já tomu... to je další věc, kterou ti chci říct, teďka jsem na to narazil, že už dneska ty lidi taky málo se takhle chtěj vyjádřit otevřeně, protože se toho někdo může chytit a může to nakonec bejt použito proti němu. I když mi tady tvrdíš, že to může bejt, že jo, ale už tady je prostě nějaký červíček, kterej ti hlodá v hlavě, takže už nemůžu konkretizovat nějak.“

Nejvíce negativně vnímá svobodu a demokratický režim Mirek, který zpětně hodnotí Sametovou revoluci a změnu režimu jako krok zpět. Dle jeho vyjádření hodlá v následujících volbách volit KSČM. U něj jsou také nejvíce patrné odcizené postoje vůči politice, kdy tvrdí, že „pěstovat mrkev a hrát na kytaru mohl stejně v minulosti jako dnes“ a víc se ho netýká.

I některých ostatních respondentů se objevují pocity bezmoci, pramenící převážně ze **ztráty sociálních jistot**. Respondenti tento fakt uvádí jako největší negativum dnešní situace: dříve podle nich spousta věcí byla špatně, ale měli aspoň jistotu práce a toho, že s tím co mají vyžijí, což dnes nepocítují.

Také respondenti, kteří se při porovnání dnešního režimu s minulým vyjadřují spíše kladně uvádějí pocity beznaděje a odcizenosti od politiky pramenící z toho, že dnes se sice mohou svobodně vyjadřovat, ale ve výsledku jejich snaha a jednání pozbývá reálného dopadu.

Marie: „A upřímně, cejtím úplně stejnou bezmoc, jakou jsem cejtla za bolševika. Tenkrát se šlo taky do hospody a nadávalo se v hospodě. Dneska víš, že já píšu, dyť si můžeš otevřít můj mail a klidně si to přečti a můžeš si přečíst reakce těch politiků. (...) a nakonec zjistíš, že jseš úplně bezmocnej jako jsi byl tehdy.“

I přesto se většina respondentů staví ke změně režimu kladně a vítá ji, až na Mirka, který ji sice taky podporoval, ale nakonec to zpětně hodnotí jako chybu a vnímá minulý režim jako problémový, ale pro obyčejného člověka vhodnější, než ten současný.

3.4.2. Participace a vnímání politické situace

Všichni respondenti nějakým způsobem hodnotí a reflektují politickou situaci. Všichni chodí a plánují jít k volbám, respektive v mém vzorku se nevyskytoval žádný informátor, který by se vyjádřil, že se voleb, ať už jakýchkoliv, neúčastnil, i přesto, že jinak někteří informátoři vykazovali odcizenost od politiky.

Jak jsem naznačil výše, postupem času docházelo po Sametové revoluci a prvotním nadšení k situacím, které vedly k pocitům zklamání, v některých případech až odcizenosti od politiky. Tomáš například uvádí, že se doma o politice nebaví, protože mu to přijde zbytečné.

Tomáš: „Jako nic tím nezměníme, když se o tom budeme bavit, akorát si vyměníme názory. Kdo jaký má a to je tak všechno no. Nejsem ani jeden politicky ambiciózní...aby někam vstupoval. Nevidíme v tom smysl.“

Tomáš sám sebe označuje jako apolitického člověka, k politice zaujímá odcizené postoje, ale přesto byl členem zastupitelstva v obci, byť on sám to nevnímá jako politickou aktivitu:

To bylo prostě jenom proto, že jsme chtěli, aby měla naše část svůj hlas a váhu, když se něc vyjednává, ale to není politika (...) ale nejsem členem žádné politický strany ani skupiny. Jsme jenom zájmová skupina.

V rozhovorech pouze dva další respondenti uváděli nějakou zkušenost s aktivním členstvím v politické straně, a to na komunální úrovni. Jednalo se o Alexandra a Mirka. Alexandr do dané doby vždy volil ODS a vstoupil do ní ve chvíli, kdy ji spousta lidí opouštěla, dle svých slov „ji chtěl podržet.“ Participoval pouze na komunální úrovni, a zhruba po roce ji opustil.

Alexandr: „byl jsem tam teda rok jenom v tý ODSce, protože když (...) jsem viděl CO SE TAM DĚJE, NA TÝ KOMUNÁLNÍ ÚROVNI, za prasárny, tak jsem prostě další rok už nedal příspěvky a vystoupil jsem z tý strany.“

Tato zkušenost ovlivnila Alexandrovo nazírání na politickou situaci, tvrdí, že co se děje na komunální úrovni, děje se i na vyšších úrovních, což vede k pocitům frustrace.

Mirek se politicky nikdy předtím neangažoval, vykazuje odcizené postoje od politiky, ale přesto nějakou dobu (která není blíže specifikována) působil ve straně Věci Veřejné, na základě toho, že mu bylo nabídnuto členství. Tuto stranu vnímal ze začátku pozitivně, ale nakonec z jejího počínání byl zklamán a vystoupil z ní.

Mirek: „No tak to bylo takový...to sice jsem měl dobrou vůli, ale pak už – páč tady ty VV neměly velký zastoupení v tom zastupitelstvu – tak to odeznělo a...totiž to byla taková nějaká náhoda, kdy jsem vůbec nevěděl, že ty lidi, co mě oslovili, jsou z Věcí veřejných. To bylo až následně. A to ještě taky se nevědělo co z těch Věcí veřejných vznikne...Já neříkám, že jsou špatný, nebo nejsou, ale každopádně to byl takovej – oslovili mě, tak jsem se chvilku angažoval, pak to dopadlo, jak to dopadlo.“

4. Interpretace zjištění

V této kapitole představím svá zjištění ve vztahu k teoretickým rámcům, které jsem vytyčil v teoretické části své práce. Zaměřím se zde na možnost interpretace jednání a přístupu respondentů k politické situaci optikou politické kultury tak, jak byla definována výzkumy podle Almonda a Verby [1989] a zda se vůbec dají výsledky těchto kvantitativně provedených výzkumů srovnávat s mým výzkumem. Dále blíže přiblížím možnost nahlížení na Sametovou revoluci jako na kulturní trauma tak, jak ho definoval Piotr Sztompka [2000].

4.2. *Postoje politické kultury*

Almond a Verba [1989] ve své práci definovali tři typy politické kultury: *parochiální, poddanskou a participační*. Určité znaky parochiálního typu, tedy že daná skupina nezaujímá žádný postoj k politickým institucím se u respondentů vyskytovaly, například u Mirka. Byly však pouze menšinové. V průběhu komunistického režimu respondenti nepřekvapivě vykazovali převážně znaky poddanské politické kultury, kdy zaujímal různé postoje vůči vládnoucímu režimu, ale neměli možnost do nich zasáhnout. To bylo dáno i tím, že se v některých případech rodiče respondentů je snažili držet mimo politické dění, z části jako strategií zjednodušení jejich života, z části jako ochranou strategii před možnou represí ze strany režimu.

Participace v průběhu komunistického režimu byla vyjádřena pouze účastí ve volbách, ale vzhledem k tomu, že se jednalo pouze o symbolický akt, který reálně neměl na vládnoucí režim dopad, za skutečné participační postoje se to považovat nedá. Vychází tedy, že v období komunismu převládaly u respondentů znaky poddanské politické kultury.

Po událostech Sametové revoluce roku 1989 u respondentů sílí participační postoje. Participační typ politické kultury je „*typ politické kultury, ve které jedinci mají politická práva a mohou se tak zapojit do politického dění. V tomto typu se také jednotliví členové společnosti orientují explicitně na systém jako celek a to jak na politické a administrativní struktury, tak i procesy.*“ [Almond a Verba 1989: 18] Není překvapivé, vzhledem k euforické náladě z nově nabytých politických práv a pocitu, že konečně mohou ovlivnit politické dění, se míra těchto postojů zvětšila.

Pullman uvádí, že ještě v roce 1990 měla víra, že socialismus poskytuje lepší šance pro život, převahu ve společnosti [Pullman 2011]. I respondenti, kteří se z

různých důvodů (převážně rodinných) neorientovali v nabídce nově vzniklých stran, volili tak, aby nevyhráli komunisté. Což souhlasí s Pullmanovým tvrzením, že „*legimitita vedoucí úlohy KSČ však právě od poloviny roku 1988 do poloviny roku 1989 utrhla velké šrámy.*“ [Pullman 2011: 189]

Postupem času však docházelo na základě různých politických událostí (viz analytická část) u respondentů k vystřízlivění z euforických nálad po Sametové revoluci, začala klesat důvěra v politiky a objevovaly se pocity zklamání. Červenka ve svém výzkumu uvádí, že po roce 1989 zde byla vysoká míra participace, která však v letech 1997-1998 začala klesat [Červenka 2009]. Jeden z důvodů zklamání v politické situaci, který respondenti uváděli, byly korupční aféry a tunelování, které vyplouvaly na povrch. Appel tvrdí, že několik let se česká média korupcí nezabývala a korupce nebyla politickým tématem mezi roky 1990-1995 [Appel 2001], což by mohlo částečně vysvětlovat pokles participačních postojů právě v této době.

Po období transformace až po současnost uvádí většina respondentů zklamání v politice a vykazují odcizené postoje, což souhlasí s Červenkovým výstupem, že tento úpadek byl provázen zvyšováním poddanských a odcizených postojů v kombinaci s postoji participačními [Červenka 2009]. Skutečně, i informátoři, kteří se buď označovali za apolitické, nebo tak vystupovali, dle svého tvrzení stále chodí k volbám, žádný respondent se nevyjádřil, že by některé vynechal.

Zvláštní situace nastávala u těch respondentů, kteří se participovali více než jen volební účastí, konkrétně členstvím v nějaké politické straně či zastupitelstvu. Zvláště u Mirka a Tomáše, kteří vykazovali vysoký podíl odcizených postojů vůči současné politické situaci, ale i přesto se v politice participovali aktivněji než zbytek respondentů. Tomáš také toto své činění ani nevnímal jako politické jednání. Při zařazení do typu politické kultury tak, jak byly definovány v teoretické části práce, by bylo asi nejvhodnější označení kvazi-participační postoj. [Vajdová Stachová 2005].

Odcizené politická kultura je „...*politická kultura společnosti, kde jednotlivci odmítá politický systém nebo jeho část, je podezřívavý vůči vládě, chová k ní negativní city, nevěří, že by politická akce v rámci zákonů mohla přinést zlepšení; cynismus je převládající orientace vůči politice a systému; takové postoje mohou vést k otevřenému nepřátelství, angažování se v extremistických skupinách a k násilí*“ [Klicperová-Baker et. al 1999: 61-63 in Vajdová a Stachová, 2005: 885]. Tento postoj politické kultury společně s participačními postoji, které jsou vyjádřeny důslednou účastí u voleb, nejvíce převažující mezi respondenty.

4.3. Sametová revoluce jako kulturní trauma

Během analýzy jsem si všiml, že se většina respondentů vyjadřuje v negativním smyslu o událostech po revoluci a současné situaci i přesto, že ji celkově vítají. Jedním z vysvětlení by mohl být koncept kulturního traumatu tak, jak ho definoval Piotr Sztompka [2000]. Sztompka uvádí 4 charakteristiky kulturního traumatu v kontextu sociální změny:

1. Dočasnost
2. Má určitý obsah a prostor
3. Má jasný původ
4. Je zažita s určitým mentálním schématem

Dočasnost je Sztompkou definována ve smyslu, že změna je okamžitá a rychlá. Určitý obsah a prostor je definován radikálností změny. Jasný původ definuje jako příchod zvenčí, traumata se nám stávají, pokud na něm máme podíl, tak pouze nevědomě. Mentální schéma popisuje jako stav, kdy je změna nečekaná, nepředpokládaná či šokující.

Rozebereme-li události Sametové revoluce tímto konceptem, Sametová revoluce dle vyjádření respondentů tyto podmínky splňuje: společenské procesy tomu sice nasvědčovaly, ale dle vnímání respondentů byla nenadálá, ovlivnila významně jejich životy, žádný z informátorů nepociťoval aktivní podíl na změně režimu, prakticky všichni ji popisovali jako událost, která se stala nezávisle na nich a byla pro ně překvapující.

Trauma však nastává až jako dozvuk sociální změny. Sztompka definuje trauma pomocí traumatické sekvence o 6 fázích: strukturální a kulturní pozadí vedoucí ke kulturnímu traumatu, specifické způsoby definování či interpretace traumatu, traumatické symptomy (například zvláštní vzorce chování či víry), post-traumatické adaptace a nakonec překonání traumatu [Sztompka 2000: 451-452]

Jedním ze způsobů, jak definuje strukturální a kulturní pozadí, které může vést ke kulturnímu traumatu, je střet nových způsobů života se starou kulturou. V kontextu změny režimu to může znamenat nabytí svobody: v některých případech se tento jev

vyskytoval u respondentů, například u Mirka, který se vyjadřuje, že je svobody příliš, případně o něm mluvili jako o zprostředkované zkušenosti u ostatních.

Respondenti vyjadřovali velmi často negativní pocity a zkušenosti po změně režimu: objevovalo se zklamání, pocity beznaděje, na které byl v některých případech kladen velký důraz. Jako symptom může být vnímáno právě zvyšování odcizených postojů politické kultury zároveň se snahou o adaptaci v podobě zvýšení participačních postojů, jako v případě Mirka a Tomáše, kteří se zapojovali do politického dění i přesto, že z jejich celkové výpovědi vykazovali převážně odcizené postoje.

Závěr

V této práci jsem se zaměřil na téma politické kultury a to, jak byla ovlivňována životem respondentů během komunistického režimu. Pomocí polostrukturovaných hloubkových rozhovorů, které se zaměřovaly na tři oblasti v životech respondentů: starý režim a rok 1989, transformace a současnosti. Pomocí kódování na bázi zakotvené teorie jsem se snažil vysledovat různé jevy, které mohly ovlivnit postoje k politické kultuře u respondentů.

Z analýzy vyšlo najevo, že v období komunistického režimu byly u respondentů nejvíce znatelné poddanské postoje vůči politické kultuře. Po událostech Sametové revoluce se vlivem euforických nálad, které přinesla, a nadšení z možnosti účastnit se ve svobodných volbách, projevovaly převážně participační postoje, v menší míře smíšené s odcizenými. V průběhu transformačního období dochází u respondentů k pocitům zklamání z politické situace, a zvyšuje se podíl odcizených postojů vůči politické kultuře.

Ve výpovědích se vyskytoval nečekaný jev, kdy respondenti, kteří dle svých výpovědí vykazovali nejsilněji znaky odcizených postojů, se zároveň na rozdíl od ostatních aktivně participovali na politické situaci i jinak než pouhou účastí u voleb. Na tyto postoje se dá pohlížet jako na kvazi-participační.

V závěru interpretační části nabízím také pohled na Sametovou revoluci konceptem kulturního traumatu, který by alespoň částečně mohl vysvětlit jev zmíněný výše.

Výzkum je interpretací výpovědí respondentů, kteří vyrůstali v období komunismu v bývalém Československu. Z podstaty zvolené metody nemůže být zobecňován, a ani se o to nesnaží, na celou populaci tak, jak by to bylo možné v případě kvalitativního výzkumu. Kvantitativních výzkumů na téma politické kultury proběhlo několik, o kvalitativních se totéž říct nedá. Jedním z cílů této práce je tedy nabídnout hlubší vhled do této problematiky než umožňuje kvantitativní a výzkum a případně přednést nástin možných směrů pokračování pro budoucí výzkumy.

Použitá literatura

ALMOND, Gabriel A. a Sidney VERBA. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. [New ed.]. Newbury Park, Calif.: Sage Publications, c1989. ISBN 08-039-3558-7.

APPEL, H. *Corruption and the Collapse of the Czech Transition Miracle*. [online]. 2001 [cit. 2016-04-5] Dostupné z: <http://eep.sagepub.com/content/15/3/528.citation>

STRAUSS, Anselm L. a Juliet M. CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. SCAN. ISBN 80-858-3460-X.

ČERVENKA, Jan. Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění. *Naše společnost*. 2009, 7(2), 3-15.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-736-7040-2.

KLICPEROVÁ-BAKER, M., FEIERABEND, I., K., HOFSTETTER C., R., LEVINE, R. V., SRNEC, J. et al. 1999. *Ready for Democracy?* Praha: Institute of Psychology, Academy of Sciences of the Czech Republic in VAJDOVÁ, Zdenka a Jana STACHOVÁ. Politická kultura české populace v regionálním rozměru. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2005, 41(5), 881–901.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-31-5.

SKOVAJSA, M. *Občanská společnost a stát v dějinách evropského politického myšlení*. [online]. 2006 [cit. 2016-05-8] Dostupné z: <http://ksos.fhs.cuni.cz/KOS-42.html>

SZTOMPKA, P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory* [online]. 2000, 3(4), 449-466 [cit. 2016-05-13]. DOI: 10.1177/136843100003004004. ISSN 1368-4310. Dostupné z: <http://est.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/136843100003004004>

VAJDOVÁ, Zdenka. Politická kultura - teoretický koncept a výzkum. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 1996, **32**(3), 339-352.

VAJDOVÁ, Zdenka a Jana STACHOVÁ. Politická kultura české populace v regionálním rozměru. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2005,**41**(5), 881–901.

WELCH, S. (2005) *Political Culture, Post-Communism and Disciplinary Normalisation: Towards Theoretical Reconstruction*

ZHANG, Y., WILDEMUTH, B. M. Unstructured interviews. [online]. 2009 [cit. 2016-05-8].

Dostupné z:http://hsmi.psu.ac.th/upload/forum/Unstructured_interviews.pdf

Seznam příloh

Příloha č. 1: Scénář rozhovoru

Příloha č. 2: Transkripce rozhovorů přiloženy na cd, případně k nahlédnutí u autora

Přílohy

Příloha č. 1: Scénář rozhovoru

Téma	Přibližný čas	Pomocné otázky	Rozvíjející otázky
Starý režim a rok 89	30 – 50 minut	<p>1. Jaké to bylo vyrůstat za minulého režimu? Jak se naší rodině dařilo v období normalizace?</p> <p>2. Vyprávěj mi prosím o svojí situaci na začátku roku 89. Vzpomínáš si, co jsi tehdy prožíval/a?</p> <p>3. Jak na tebe působily události po 17. listopadu? Jak jsi to prožíval/a?</p>	<p>1.1. Vzpomínáš si na někoho z rodiny nebo blízkých známých, kdo se za minulého režimu angažoval jako straník? Angažoval se někdo jako disident? Jaký je příběh jejich účasti?</p> <p>1.2. Vzpomínáš si na někoho, koho jsi znal a o kom se vědělo, že je donašeč? Jak jsi poznal/a na koho se můžeš spolehnout, komu je možné „věřit“?</p> <p>1.3. Vybavuješ si nějakou situaci, kdy někdo před rokem 89 rozhodoval o tvém životě z pozice moci?</p> <p>2.1. V průběhu roku 89 došlo postupně k pádu režimů všech okolních komunistických režimů. Sledoval/a jsi to tehdy s někým (rodina, práce, přátelé)?</p> <p>3.1. Kdy sis poprvé připustil/a, že komunistický režim padne i v ČSSR?</p> <p>3.2. Vzpomínáš si na svá tehdejší očekávání?</p> <p>3.3. Změnila nějak</p>

			Sametová revoluce tvojí životní situaci (práce, přátelé, rodina)?
Transformace	15 – 30 minut	<p>4. Po roce 90 vznikaly nové strany. Jak jsi se tehdy orientoval/a v nabídce? Bavit/a jsi se tehdy o tom s někým?</p> <p>5. V 90. letech se toho stalo opravdu hodně. Vzpomínáš si na nějakou událost v tehdejší politice, něco, o čem jste se s okolím bavili?</p> <p>6. Jak zpětně hodnotíš výsledky transformace?</p>	<p>4.1. <i>Vzpomínáš si na první svobodné volby?</i></p> <p>4.2. <i>Podle čeho jsi se orientoval/a při výběru kandidáta?</i></p> <p>4.3. <i>Jak jsi tehdy vnímal/a Havla nebo Klause?</i></p> <p>5.1. <i>Zažil/a jsi v 90. letech nějakou politickou situaci, která ti udělala radost, nebo tě naopak opravdu zklamala?</i></p> <p>6.1. <i>Jaké změny po roce 1989 byly z tvého pohledu nejvýraznější?</i></p> <p>6.2. <i>Jsou nějaké věci, které byly za komunismu úplně stejné jako teď?</i></p>
Současnost	30 – 50 minut	<p>7. Volil/a jsi při posledních volbách do parlamentu? Vybavuješ si, jak a podle čeho ses rozhodoval/a?</p> <p>8. Šel/šla jsi k prvnímu kolu prezidentských voleb? Jak hodnotíš jejich průběh? A výsledek?</p> <p>9. Jak si vysvětluješ současný vzestup voličů KSČM?</p>	<p>7.1. <i>Bavíš se s někým o politice (rodina, přátelé, práce)?</i></p> <p>7.2. <i>Jak vnímáš současnou politickou situaci? Řekl/a bys, že se vládě daří bojovat s finančním deficitem? Daří se jí potlačovat korupci?</i></p> <p>7.3. <i>Je nějaký český politik, kterého si vážíš? Čím si získal tvoje sympatie?</i></p> <p>8.1. <i>Jak hodnotíš jejich průběh?</i></p>

			<p>8.2. Jsi spokojený/á s výsledkem? Jak ho hodnotíš?</p> <p>8.3. Hrála ve tvém rozhodování při prezidentských volbách nějakou roli komunistická minulost kandidátů nebo jejich postoj k současným komunistům?</p> <p>9.1. Je někdo ve tvém okolí, kdo volí komunisty? Je ve tvém okolí někdo, kdo je naopak zneklidněný jejich volebním úspěchem?</p>
--	--	--	--

Příloha č.2: Transkripce rozhovorů. K dispozici jako CD přiložené k bakalářské práci či k nahlédnutí u autora